

REPREZENTACE GENERICKY MASKULINNÍCH NÁZVŮ OSOB. TEORETICKÁ INTEGRACE DOSAVADNÍCH POZNATKŮ¹ /

LISA IRMEN A UTE LINNER

Representing Masculine Generics: A Theoretical Integration of Empirical Findings

Abstract: The paper aims to integrate the results of several studies on the representation of masculine generics in German into a theoretical framework. Although the results are consistent in showing the male bias of masculine generics, they are based on different experimental procedures and stimulus variations, and that makes the cognitive processes involved hard to compare. Assuming that reading results in the construction of situation models and that gender-related memory content is activated through a fast, undirected resonance process it is possible to determine a common cognitive basis. Possible causes of gender-related resonance are identified and their influence on situation models is discussed. The theoretical base allows the formulation of general statements on how gender-related information influences language processing. Furthermore, it has practical implications for how to implement a gender-fair language.

Keywords: mental representation, grammatical gender, masculine generics

Od začátku 90. let probíhala v německojazyčném prostoru řada kognitivněpsychologických výzkumů s cílem experimentálně prověřit kritiku generického používání mužského rodu vznesenou ze strany feministické lingvistiky (Braun, Gottburgsen, Sczesny, Stahlberg 1998; Heise 2000, 2003; Irmen, Köhncke 1996; Irmen, Roßberg 2004; Rothermund 1998; Rothermund, Scheele 2004; Rummler 1995; Scheele, Gauler 1993; Stahlberg, Sczesny 2001). Podle této kritiky vinou používání maskulina jak pro mužské referenty, tak pro smíšené skupiny jsou ženy méně viditelné, protože nejsou téměř nikdy explicitně označeny (srov. Cameron 1985; Hellinger 1985; Pusch 1979, 1984; Trömel-Plötz 1978). Přitom předpokládáme, že genus a sexus (pohlaví) spolu při označení osob sémanticky korespondují, tedy že se gramatický rod shoduje s biologickým rodem referentů. Tuto pravidelnou vzájemnou souvislost postulují i Duden (*základní německá gramatická příručka, pozn. BS*, Duden Grammatik 1988: 199): „Gramatický rod (genus) podstatných jmen, s nímž jsou označovány osoby, se obecně shoduje s pohlavím osob (sexus).“ Lingvistická protipozice tohoto tvrzení zní, že gramatický rod je čistě formálním znakem, a proto způsob použití rodu nemůže znamenat znevýhodnění jednoho z pohlaví (Engel 1988; Kalverkämper 1979).

Evidentně mohou kognitivněpsychologické výzkumy ozřejmit otázku stojící v pozadí této debaty, a sice zda se reprezentace genericky maskulinních názvů osob vztahuje k pohlaví, nebo ne. Tato otázka byla prostřednictvím již předložených studií z větší části jednotně zodpovězena. Genericky maskulinní názvy osob jsou chápány spíše jako referenčně mužské než pohlavně neutrální. Systematické užívání maskulinních názvů vede ve skutečnosti k tomu, že jsou ženy v kontextech, v nichž má být od pohlaví abstrahováno,

mentálně méně přítomné než muži. To lze ozřejmit na spoustě závislých měřitelných proměnných, například pokračování ve vyprávění příběhu nebo doplnění věty (např. Heise 2000, 2003; Rothermund, Scheele 2004; Scheele, Gauler 1993), na rekogničních úkolech (Rothermund 1998), čtení anaforických souvztažností genericky maskulinních názvů osob (Irmen, Roßberg 2004), přiřazování ke kategoriím (Braun et al. 1998; Gabriel, Mellenberger 2004; Irmen, Köhncke 1996; Stahlberg, Sczesny 2001), jakož i na době reakce na přiřazování ke kategoriím (Irmen, Köhncke 1996; přehledově viz Scheele, Rothermund 2001, dále též Stahlberg, Sczesny 2001). Tyto výsledky výrazně potvrzují tezi o jazykově nerovnoprávném zacházení s pohlavími prostřednictvím generického maskulina, jak ji formulovala feministická lingvistika (srov. Cameron 1985; Hellinger 1990; Pusch 1984).

Předkládaná studie si klade za cíl zasadit dosavadní studie do aktuálních debat o rozumnosti textu. Ve vztahu ke konceptu mužské předpojatosti (*bias*) generických maskulin se výsledky těchto studií shodují. Jsou však založeny na řadě rozdílných experimentálních procedur a na rozdílném stimulačním materiálu v souvislosti s odlišnými jazykovými znaky. To vede k tomu, že zúčastněné kognitivní procesy a jejich ovlivňování prostřednictvím gramatického rodu nejsou jednoznačně srovnatelné, pokud nejsou interpretovány na základě nadřazených vysvětlujících přístupů. Aby mohla být osvětlena zmíněná rozdílnost v procedurách a materiálech, nejprve vybrané studie představíme.²

Německojazyčné studie k reprezentaci genericky maskulinních označování osob

Studie uváděné v následující části jsou rozděleny do skupin podle procedur, které vyzývají zúčastněné osoby ke konkré-

tizaci mentálně reprezentovaných osob (Heise 2000, 2003; Irmen, Köhncke 1996; Rummler 1995; Stahlberg, Sczesny 2001), nebo naopak k tomuto nevyzývají (Braun et al. 1998; Irmen, Roßberg 2004; Rothermund 1998; Rothmund, Scheele 2004; Scheele, Gauler 1993). Tímto rozdělením chceme dostat připomínkám různých autorů a autorek, že se výzkumu, které účastníky vyzývají ke konkretizaci reprezentace označených osob, např. prostřednictvím volby jména nebo přiřazení k určité pohlavní kategorii, nemohou dopátrat eventuální pohlavně abstrahované reprezentace (Rothermund 1998; Rothmund, Scheele 2004; srov. také Scheele, Gauler 1993). Pouze studie bez výzvového charakteru mohou podle této kritiky vypovídat o tom, jak jsou interpretovány genericky maskulinní názvy, které nejsou navázány na tu či onu pohlavní kategorii. Později bude objasněno, nakolik je toto rozlišení v konečném důsledku empiricky a teoreticky významné.

Studie bez výzvové charakteristiky

F. Braun (1998) spolu se svým kolektivem zkoumala generické maskulinum (např. *vědci*) i alternativní formy jako vyjmenování obou rodových protějšků (*vědci a vědkyně*) a rodově neutrální zpodstatnělá participia (např. *vědecky činní*). Autorky po přečtení rodově typického kontextu (např. textu o setkání odborného sdružení *geofyziků* versus *odborníků na výživu*; jazykové formy těchto označení byly odpovídajícím způsobem variovány) nechaly odhadovat poměr žen ve zmíněných oblastech, z čehož vyvozovaly závěry o mentální reprezentaci žen. Ukázalo se, že v typicky ženském kontextu (např. *výživa*) byla střední hodnota odhadnutého poměru žen všeobecně vyšší než v kontextu mužském (např. *geofyzika*). V obou kontextech však vedlo uvádění rodových protějšků k většímu odhadu poměru žen, než se tak dělo s použitím genericky maskulinní nebo rodově neutrální jazykové formy. Tento výsledek ukazuje, že generická maskulina jsou i v typicky ženských rolích interpretována spíše mužsky, důsledkem čehož jsou ženy méně reprezentovány, než když jsou explicitně uváděny. Nadto lze vyvozovat, že vedle jazykové formy ovlivňuje reprezentaci také připisování označovaných rolí jednomu z pohlaví (*geofyzika* versus *výživářství*).

Rothermundova procedura (1998) vycházela z rekogničního paradigmatu výzkumu dvojice G. McKoon a R. Ratcliff (1986). Tento výzkum chtěl osvětlit, do jaké míry je kontext informací, které nejsou uvedeny explicitně, součástí kognitivní reprezentace těchto situací a jakým způsobem jsou tyto informace při rekogničním úkolu nesprávně „znovunalezeny“ jako součást popisu. V Rothermundově studii četli zúčastnění krátké situační popisy s jednoznačně mužskými, jednoznačně ženskými nebo genericky maskulinními názvy osob, např. „*Kryštof / Anna / student většinou vstává pozdě, pak má jen zřídka důležité termíny. Okolo desáté pak jde do koupelny a v klidu provádí rutinní úkony ranního mytí a péče.*“ Při následném rekogničním úkolu pak byl posuzován seznam slov a frází podle toho, jestli se ve vybraných

situačních popisech vyskytovaly nebo ne. Seznam se skládal z úkonů, z nichž polovina byla skutečně zaznamenána a druhá polovina obsahovala nové položky. Jedna z frází distraktoru byla vždy typicky mužská, druhá typicky ženská. U výše uvedeného příkladu bylo holení a líčení se mužským, resp. ženským testovacím distraktorem. K. Rothermund (1998) zjistil, že po singulárových generických maskulinech jako *student* byla doba zamítnutí u typicky mužských distraktorů delší než u ženských, po generických maskulinech v plurálu, např. *úspěšní závodní plavci*, byla naproti tomu pro ženské distraktory delší než pro mužské. Tento výsledek naznačuje, že se po generických maskulinech v singuláru tvoří spontánně spíše mužské asociace, ocitnou-li se však v plurálu, převažují spíše asociace ženské. Vedle jazykové formy tedy hraje roli i jmenné číslo (numerus).

L. Irmen a N. Roßberg (2004, experiment 1) zase zkoumají dobu čtení anaforických napojení na generické maskulinum, která jsou vztažena k jednomu z pohlaví, nebo naopak pohlavně neutrální, a vyvozují z toho nutnou revizi vzápětí vytvořených mentálních modelů. Jestliže genus určitého označení osoby vede v mentálním modelu k pohlavně vztažené roli jmenovaných osob, měla by potom kongruence mezi gramatickým rodem označení a pohlavní vztažeností anaforického přiřazení vést k rychlejšímu čtení anaforického přiřazení než naopak inkongruence mezi výše uvedenými. (Příklad kongruence: *Umělci [mask.] dokážou být velmi náladoví. Pro jejich ženy je to občas těžké.* Příklad inkongruence: *Umělci dokážou být velmi náladoví. Pro jejich muže je to občas těžké.*). Jestliže následná přiřazení ukazují, že se genus a sexus v názvu osob neshodují, měla by být původní reprezentace revidována, a to s vynaložením určitého času, který se odrazí na prodloužené době čtení (srov. Sanford, Garrod 1981). Ukázalo se, že si ženská anaforická přiřazení generických maskulin vyžádala delší časy na čtení ve srovnání s přiřazeními typicky mužskými a pohlavně neutrálními. V rozporu s K. Rothermundem (1998), ale ve shodě s F. Braun a jejím kolektivem (1998) našly L. Irmen a N. Roßberg (2004) důkazy pro nižší mentální reprezentaci žen po genericky maskulinních názvech osob v plurálu. To navíc autorkám, stejně tak jako dříve F. Braun et al. (1998), pomohlo ukázat, že rodová typičnost názvů osob ovlivňuje vedle samotného gramatického rodu také pohlavní vztaženost reprezentace. Zatímco stereotypně mužská role jako *astronaut* rozdíl v čase přečtení pro typicky mužské a typicky ženské vztažení zvětšuje, snižuje se tento rozdíl naopak s použitím typicky ženských názvů rolí v příkladech jako *květinář* nebo *vychovatel ve školce*.

Badatelská dvojice J. Rothmund a B. Scheele (2004; srov. natelnou proceduru používají také Scheele, Gauler 1993) požádala všechny zúčastněné, aby doplňovali mezery v textu předem danými slovy, zvláště testovanými na jejich pohlavní závislost. Označení osob v textech tvořila buď generická maskulina v plurálu, generická maskulina střídající se s párovými formami (obojí vyjmenování femininních a maskulinních forem), párové formy střídající se se zpod-

statnělymi přičestími, resp. označeními ve formě *osob* nebo ve formě použití velkého písmene I.³ Výsledky ukazují, že spíše mužsky charakterizovaný textový kontext vedl všeobecně a nezávisle na jazykové formě označení osob častěji k mužským doplněním, naopak v pohlavně neutrálním kontextu došlo k mužským doplněním pouze u genericky maskulinních jazykových forem. Genericky maskulinní formy vedly tedy stejně jako u studie F. Braun et al. (1998) nebo u L. Irmen a N. Roßberg (2004) k řidšímu myšlenkovému zahrnování žen. Nadto ovlivnila pohlavní vztaženost kontextu také mentální reprezentaci.

Výsledek popsany K. Rothermundem (1998), kdy se po generickém maskulinu v plurálu objevil zvýšený výskyt ženských asociací, se dosud v dalších studiích neprokázal. Naproti tomu shodné jsou výsledky studií autorských kolektivů F. Braun et al. (1998), L. Irmen a N. Roßberg (2004), jakož i J. Rothmund a B. Scheele (2004), které dokazují, že ženy jsou s generickým maskulinem asociovány méně než muži.

Studie s výzvovou charakteristikou

Experimentální procedura následujících studií vyžadovala, aby se konkretizovaly představy o označovaných osobách. Jako příklady rozdílného metodického přístupu představíme studie od E. Heise (2000), L. Irmen a A. Köhncke (1996) a rovněž D. Stahlberg a S. Sczesny (2001).

E. Heise (2000) uložila zúčastněným, aby do příběhu doplňovali osoby, které byly v úvodní větě označeny generickými maskuliny, různými alternativními formami nebo neutrálními normami (např. *Dva vegetariáni stojí před řeznictvím, vegetariáni/vegetariánky – v němčině VegetarierInnen, vegetariáni/ky, děti*). Pro cílové osoby musela být vybrána jména, proto bylo nutné konkretizovat jejich pohlaví. U genericky maskulinních i neutrálních názvů ukazují výsledky signifikantně více mužských doplnění, než by se dalo očekávat u rovnoměrného rozložení, v případě použití velkého písmene I (*VegetarierInnen*) bylo mužských doplnění zase signifikantně méně, než by odpovídalo rovnoměrnému rozložení.

Autorská dvojice L. Irmen a A. Köhncke (1996) vyložila prostřednictvím kategorizačních úkolů s měřením času reakce kognitivní dostupnost konceptů *mužský* a *ženský* po genericky maskulinních (*lékař...*), určitých maskulinních (*tento prodávač...*) a neurčitých femininních názvech osob (*úřednice...*). Zúčastnění četli věty jako např. *Lékař musí umět dobře naslouchat./ Úřednice dostane na stáří důchod./ Tento prodávač nám doporučil dražší přehrávač*. Poté jim byla nabídnuta kategorická označení *žena* nebo *muž* (experiment 1). Zúčastnění se měli co nejrychleji rozhodnout, jestli by příslušný větný podmět mohl být instancí ukázané kategorie. Při experimentu 2 byly po srovnatelných stimulačních větách ukázány obrázky se ženou nebo mužem. Zúčastnění se nyní museli rozhodnout, jestli je nabízený obrázek možnou konkretizací příslušného větného podmětu (*lékař, prodávač, úřednice* atd.). Výsledky ukázaly, že generická maskulina byla přiřazována ke kategorii *žena*, resp. doplněna

obrázkem ženy málokdy a pomaleji, než se tak dělo u přiřazování ke kategorii *muž* nebo k obrázku muže. Nadto se dostavil u experimentu 1 efekt určitosti označení, a sice tak, že určité maskulinní formy byly ke kategorii muže přiřazovány rychleji než maskulinní formy neurčité.

Dvojice D. Stahlberg a S. Sczesny (2001) sečetla počet zmínek o ženách poté, co se zúčastněných ptala na jejich oblíbeného malíře, románového hrdinu atd. (experiment 1), na možné kandidáty na kancléře německých politických stran CDU a SPD (experiment 2), na několik oblíbených sportovců a na další slavné osobnosti (experiment 3). Předmětem dotazů byly osobnosti označené generickými maskuliny nebo alternativními formami, jako je obojí označení (*oblíbený malíř/malířka*), velké písmeno I (tvar v němčině např. *SportlerInnen* = *sportovci/kyně*) nebo neutrální podstatné jméno (*románová postava*). Ve všech pokusech se jako hlavní efekt jazykové formy ukázal fakt, že genericky maskulinní název osob ve formulacích otázek vede k méně častému jmenování žen, než se tomu děje u vyjmenování rodových protějšků, u neutrálního (např. *vespolného, pozn. JV*) podstatného jména nebo užití velkého písmene I.

Shrneme-li všechny poznatky, studie s výzvovým charakterem dokazují, že při konkretizaci mentální reprezentace generického maskulina je mužské pohlaví jako kategorie snáze a rychleji k dispozici, i když je samo označení osoby zasazeno do pohlavně neutrálního kontextu. Studie nevýzvového charakteru ukazují, že také ve spontánní reprezentaci genericky maskulinních názvů osob převládají mužské asociace. Vedle gramatického rodu mohou však reprezentaci ovlivnit další možné jevy jako pohlavní typičnost označení, pohlavní typičnost všeobecného kontextu, jakož i jmenové číslo a určitost v označení osob.

Situační modely jako společný kognitivní základ

Předešlý výklad ukazuje rozmanitost užívaných procedur ve studiích o reprezentaci generického maskulina a z nich se odvíjejících procesů zpracování. Jaký společný kognitivní výchozí bod mají tedy procesy jako rekogniční výkon u pohlavně typických distraktorů, doplnění mezer v textu, kategorizace větného subjektu a doba čtení anaforických referencí? Za společný kognitivní základ považujeme situační model vytvořený recipienty na základě nabídnutého stimulačního materiálu. Teoretické náhledy na porozumění textu se většinou shodují v tom, že porozumění je přímo podmíněné vytvořením modelu jazykově zobrazeného stavu věcí. Takový model zahrnuje vedle obsahových součástí textu zpravidla také relevantní kontextuální znalosti, např. inferované informace, které v textu nebyly explicitně uvedeny (Garnham 2001; Graesser, Millis, Zwaan 1997; Johnson-Laird 1982, 1987; Sanford, Garrod 1998; van Dijk, Kintsch 1983; Zwaan, Radvansky 1998).

Tvoření situačních modelů recipienty může být přípustné ve výzkumech generického maskulina, ve kterých sloužily jako stimulační materiál věty nebo krátké texty, v nichž byli jejich protagonisté představeni a popsáni v jistém vše-

obecném nebo specifickém kontextu (např. *Student vstává většinou pozdě ...*, Rothermund 1998; *Umělci dokážou být velmi náladoví ...*, Irmen, Roßberg 2004; *Boj geofyziků proti nálepce okrajové vědy*, Braun et al. 1998; *Tu a tam je vidět malé skupinky návštěvníků koupaliště postávat v teplé vodě...*, Rothermund, Scheele 2004 atd.)⁴ Při řešení různě zadaných úkolů se pak všichni zúčastnění vztahují k vytvořenému situačnímu modelu. Na základě tohoto modelu rozhodují o pohlaví protagonistů (Heise 2000, 2003; Irmen, Köhncke 1996), tímto modelem je ovlivněna jejich vzpomínka na přesné znění textu (Rothermund 1998), stejně tak jako vyplňování mezer v textu (Rothermund, Scheele 2004), do tohoto modelu musejí být integrovány anaforické souvztažnosti (Irmen, Roßberg 2004) atd. Rozhodující otázkou tedy zůstává, jak je v takových modelech reprezentována informace o osobách a do jaké míry na to mají vliv jazykové a mimojazykové vlastnosti

Reprezentace informace o osobě v situačních modelech

Vzhledem k tomu, že se význam v dostatečné míře vyjeví zpravidla až na pozadí důvěrných kontextů, je centrálním úkolem jazykového rozumění propojení dodávané jazykové informace a již existujících znalostí (Johnson-Laird 1982; Kintsch 1998; Sanford, Garrod 1998). Tento proces je předmětem nejrůznějších vysvětlovacích vět. Ty se liší ve svém předpokladu, co se týče času a míry, v níž jsou kontextové znalosti zapojeny do situačního modelu. Zatímco model dvojice W. Kintsch a T. A. van Dijk (1978; také v jeho dalším rozpracování na model *konstrukce-interakce*, Kintsch 1988) nebo přístup mentálních modelů podle Johnson-Lairda (1982) koncipují situační model jako založený na prvotně vytvořené propoziční reprezentaci textového základu, charakterizuje přístup autorského týmu A. J. Sanford a S. C. Garrod (SMF, 1981, 1998) zvaný přiřazení scénáře a fokus (*scenario mapping and focus*, dále SMF), na němž je založena následující část textu, naopak důraz na dřívější vlivy kontextuálních znalostí. Nejrůznější výsledky ukazují, že vytvoření situačního modelu nepředchází vždy analýza textového základu (srov. např. zjištění o (ne-)objevení jazykových anomálií; Barton, Sanford 1993; Sanford et al 1995) a že vytvoření propozic již vyžaduje napojení na kontextuální znalosti, jestliže mají fungovat jako významové jednotky (Garrod, Sanford 1988; Sanford, Garrod 1998; van den Broek, Gustafson 1999). Tyto výsledky podporují teorii raného vlivu vědomostních obsahů.

Pokud se tážeme, do jaké míry jsou inferovány v textu neexplicitně zmíněné obsahy, jeví se východisko SMF z větší části jako neutrální.⁵ Jeho základní předpoklady jsou v souladu s novějšími, na paměti založenými modely vnímání jazyka, jejichž předmětem je proces aktivace textových a paměťových obsahů při chápání jazyka (např. rezonanční model: Gerrig, McKoon 1998; O'Brian, Cook, Peracchi 2004; O'Brian et al. 1998; jakož i krajinový model: Linderholm et al. 2004; van den Broek et al. 1996; van den Broek et al. 1999). Centrální výpovědi těchto modelů a je-

jich spojitost s fokusovým modelem dvojice A. J. Sanford a S. C. Garrod budou osvětleny později. Zatímco lze s pomocí přístupu SMF ukázat, jak recipienti propojují textové a paměťové obsahy, jsou naopak vysvětlující modely založené na paměti použity na vysvětlení aktivace obsahů paměti.

Jedním z aspektů teorie SMF, relevantních pro otázku po osobní informaci v situačních modelech, je právě postulát dvou dynamických částí paměti. Na jedné straně je to explicitní fokus, který zahrnuje momentálně relevantní obsahy diskursu, na druhé straně implicitní fokus, který zahrnuje automaticky aktivované kontextuální znalosti ve formě tzv. scénářů (Garrod 1995).⁶ Tematicky významné aktuální obsahy diskursu, jako např. protagonisté, jsou v explicitním fokusu symbolicky reprezentovány vždy *tokenem*. Scénáře v implicitním fokusu jsou naproti tomu reprezentací situací nebo konstelací ze sémantické paměti. Čtení fráze *Student vstává většinou pozdě* (Rothermund 1998) by podle toho vedlo k tomu, že *student* obdrží v explicitním fokusu token, zatímco v implicitním fokusu je aktivován scénář situace *Někdo vstává pozdě*, který zahrnuje kontextuální znalosti o této situaci. Jazykové chápání spočívá podle výzkumu dvojice S. C. Garrod a A. J. Sanford pouze v přiřazení textových obsahů reprezentovaných explicitním fokusem k odpovídajícím rolím ve scénáři implicitního fokusu (*scenario mapping*; Sanford, Garrod, 1981; Sanford, Moxey 1999). V příkladu pozdě vstávajícího studenta by byl např. token pro *studenta* z explicitního fokusu přiřazen k roli vstávající osoby v odpovídajícím scénáři implicitního fokusu. Tímto způsobem se napojuje relevantní textová informace na relevantní kontextové znalosti a vzniká situační model jazykového vstupu. Nepodaří-li se přiřazení explicitního a implicitního fokusu, protože např. ve scénáři není k dispozici žádná vhodná role, musí být scénář revidován. Pokud se ani poté nepodaří přiřazení scénáře, troskotá i jazykové porozumění. To se děje např. u nesmyslných textů, nebo když laici čtou texty, které předpokládají rozsáhlé odborné vědomosti.

Takto ukazují představené výsledky zkoumání generického maskulina jasnou mužskou předpojatost, jestliže jsou protagonisté označováni maskulinními formami. Situační model, vytvořený vždy v návaznosti na stimulační věty, tedy evidentně obsahuje pohlavně vztahované informace. V následující pasáži probereme, z jakých zdrojů tyto informace pocházejí.

Zdroje informace o pohlaví v situačních modelech

Modely jazykového zpracování založené na paměti, které byly již dříve uvedeny, koncipují aktivaci textových a paměťových obsahů jako rychle fungující, nezaměřený rezonanční proces (Gerrig, McKoon 1998). Dřívější textové obsahy v epizodické paměti nebo znalostní obsahy v sémantické paměti, které vykazují vůči aktuálnímu obsahu diskursu přesahy znaků, reagují v tomto rezonančním procesu nezávisle na tom, jestli jsou pro pochopení vůbec relevantní. Tento proces je založen pouze na přesahu znaků a síle spo-

jení textových a paměťových obsahů (Cook, Halleran, O'Brian 1998; O'Brian et al. 1998). Aktivní paměťové hledání následuje, teprve když se objeví koherenční zlomy, které brání porozumění (Linderholm et al. 2004; toto jsou revize scénáře ve smyslu výzkumu dvojice Sanford, Garrod 1998). Podle týmu A. J. Sanford a S. C. Garrod (1998) je aktivace scénářů v implicitním fokusu založena na zobrazovaném rezonančním procesu, což je vyvoláno dodávanými textovými obsahy. Vzhledem ke studiím o generickém maskulinu to znamená, že mohou být pomocí rezonančního procesu aktivovány z paměti pohlavně vztažené obsahy, které pak dále ovlivňují implicitní fokus v rámci jednoho scénáře, např. tím, že roli, která je v explicitním fokusu přiřazena určitému protagonistovi, označují jako ženskou nebo mužskou. Které informace textového základu mohou vést k rezonanci pohlavně vztažených informací?

Genus. Jednou z možných příčin pohlavně vztažené rezonance je evidentně genus názvů osob. Všechny představené studie popsaly efekty této jazykové formy tak, že maskulinní název osob vede k řidšímu zahrnování žen oproti mužům (s výjimkou experimentu 2 – Rothermund 1998, k čemuž se vrátíme později). Nadto se ukázalo, že studie, které zkoumaly vliv velkého písmena I, kdy pak slovo ve čtené podobě zní jako femininní forma, zjistily, že tato forma vede k ženské předpojatosti (*female bias*) v odpovědích všech zúčastněných, tedy k řidšímu myšlenkovému zahrnování mužů oproti ženám (Heise 2000, 2003; Rothermund, Scheele 2004; Scheele, Gauler 1993).⁷ Označení protagonistů znakovými formami gramatického rodu tedy evidentně vede k pohlavně znakovým scénářům v implicitním fokusu. Maskulinní vymezení gramatického rodu při označení osob však není nutným předpokladem pro mužskou předpojatost (*male bias*). V různých studiích vedly nevymezené formy gramatického rodu (např. *studující*) rovněž k menšímu zviditelnění žen vůči mužům (Braun et al. 1998; Heise 2000; Irmen, Rossberg 2004, experiment 2).

Pohlavně typické role. Další příčinou pohlavně vztažené rezonance je pohlavní typičnost označení osob (Braun et al. 1998; Irmen, Roßberg 2004). Označení jako *geofyzikové* nebo *předsedové představenstva* vedou spíše k mužsky ovlivněnému scénáři, typicky ženská označení tuto tendenci vyrovnávají (např. *květináři*, *samoživitelé*), nevedou však principiálně k větší reprezentaci žen vůči mužům (Braun et al. 1998; Irmen, Roßberg 2004). Genus a pohlavní typičnost ovlivňují nezávisle na sobě pohlavní vztaženost situačních modelů. L. Irmen a N. Roßberg (2004) shrnují spojené působení obou faktorů na základě svých zkoumání generického maskulina, neznakových forem gramatického rodu, vyjmenování obojího pohlaví a užití vespólných substantiv jako *host* nebo *nováček*, kde genus nemůže fungovat jako odkaz na biologické pohlaví, a sice následujícím způsobem: genus a pohlavní typičnost mají poměrně silný vliv, když je gramatický rod jednoznačný (na rozdíl od rodově nepříznakových forem jako např. *studující*),⁸ dále když gramatický rod obsahuje sémantický reflex (v protikladu k užití vespólných

substantiv jako *host* nebo *nováček*) a pokud gramatický rod nijak nezdůrazňuje aspekt biologického pohlaví, jako je tomu např. v případě vyjmenování obou rodových protějšků (*studenti a studentky*). U rodově nepříznakových forem a u vespólných substantiv, jež vykazují nejednoznačný, resp. čistě formální genus, nabývá pohlavní typičnost mnohem většího vlivu na reprezentované pohlaví než genus samotný. Naproti tomu zdůrazňuje-li genus vyrovnanost pohlaví prostřednictvím obojího vyjmenování, převažuje efekt gramatického rodu nad efektem pohlavní typičnosti.

Pohlavně typické kontexty. J. Rothermund a B. Scheele (2004) ukázaly, že nezávisle na pohlavní typičnosti názvů osob dokáže textový kontext ovlivnit pohlavní vztaženost situačního modelu. Text o budapeštských lázních vedl nezávisle na různých jazykových formách k hojnému výskytu mužských asociací, přeložení kontextu do západoněmckého letoviska (lázně na ostrově Sylt) způsobilo při obojím vyjmenování v kombinaci s genericky maskulinními nebo v kombinaci s rodově nepříznakovými tvary vyváženou reprezentaci pohlaví. Odkazy na kontext, které nejsou pro role jednotlivých protagonistů bezpodmínečně relevantní, tedy také mohou způsobit pohlavní vyhraněnost scénářů.⁹

Rodová kongruence členu a zájmena. K. Rothermund (1998) upozorňuje na to, že by mohl být výskyt většího podílu ženských asociací po generickém maskulinu v plurálu způsoben tím, že gramatické členy a zájmenná spojení, používané v maskulinních plurálových tvarech, vykazují podobnost s těmi, které se používají pro ženské singulárové formy – v němčině např. *die* (ve významu ona i oni), *sie* (ve významu ona i oni), *ihr* (ve významu jí i vy, BS). Naproti tomu jsou formy používané u generického maskulina v singuláru jednoznačně maskulinní – v němčině *der/ein* (on), *er* (on), *sein* (jeho). Některé prvky jeho studie obsahovaly několik takových odkazů.¹⁰ Plurálové gramatické členy a plurálová zájmena tedy mohou vést k rezonanci ženských obsahů. Položky ve studii L. Irmen a N. Roßberg (2004) však také obsahovaly nejméně jeden zájmenný odkaz prostřednictvím zájmen *sie* (česky: *ona, oni*) a *ihre* (česky: *její, jejich*), aniž by se to odrazilo ve zvýšených ženských reprezentacích. Rothermundem uvedený vliv se pravděpodobně střetává s dalšími pohlavně vztaženými kontextovými odkazy jako pohlavní typičnost nebo explicitní textová informace (např. ... *jejich ženy*) a je jimi překryt. Aby mohl být nakonec určen vliv rodové kongruence členů a zájmen, jsou zjevně nutné další studie.

Shrňme-li naše poznatky, mohou genus, pohlavní typičnost názvů osob, pohlavní typičnost všeobecného kontextu (s určitými výhradami), jakož i rodová shoda gramatického rodu a zájmena zapříčinit pohlavně vztažené rezonanční procesy. Aspekty mluvnické kategorie čísla a určitosti¹¹ v dosavadním výčtu chybějí. Zatímco se u analyzovaných pramenů předpokládá, že působí prostřednictvím aktivace pohlavně vztažených obsahů paměti, přikládá se jmennému číslu a určitosti označení osob vliv na konkrétnost rolí protagonistů ve scénářích. To znamená, že působí vzhledem k výše rozebíraným faktorům ortogonálně a jejich účinek

dokážou posílit nebo oslabit. V následující pasáži proběhne výše vytyčené teoretické předpoklady.

Reprezentace jednotlivých osob versus reprezentace skupin

Jednotliví protagonisté jsou v explicitním fokusu reprezentováni jedním tokenem (Garrod, 1995; Sanford, Garrod 1998) a jsou, pokud je to možné, přiřazeni k jedné roli v implicitním fokusu. Podle dvojice A. J. Sanford a L. M. Moxey (1995, 1999) platí také pro skupiny, že jsou reprezentovány v explicitním fokusu jedním tokenem, dokud mohou být v implicitním fokusu přiřazeny k jedné společné roli (*Studenti vstávají pozdě..., Umělci jsou občas náladoví...*). To je smysluplné, neboť explicitní fokus je jako část pracovní paměti omezen ve své kapacitě (Garrod 1995; Sanford, Garrod 1998). Diferenciace do více tokenů následuje tedy pouze, když se osoby v implicitním fokusu chopí různých rolí (např. ve větě *Některí studenti vstávají brzy, jiní spí později*; tady by se daly nalézt dvě role v implicitním fokusu). Tím se vylučuje možnost, že by byla skupina osob s toutéž rolí reprezentována samými jednotlivci. Role pro skupiny jsou jinými slovy „skupinové role“. Naproti tomu je zjevné, že role jednotlivců jsou silněji personalizovány, jsou konkrétnější, a proto přístupnější pohlavně vztaženým rezonančním procesům. Při stejných kontextových odkazech, které dokážou vyvolat pohlavně vztaženou rezonanci (např. genus nebo pohlavní typičnost názvu osoby), je nutno u formy singuláru počítat se silnější pohlavně vztaženou reprezentací než ve formě plurálu (např. *Astronaut musí pravidelně cvičit./ Astronauti musejí pravidelně cvičit.*). Obdobná argumentace platí pro určité a neurčité formy. Určitá forma by měla vést ke konkrétní roli v implicitním fokusu, na rozdíl od neurčité formy, a dále při konstantních kontextových odkazech zároveň vést k silnější pohlavně vztažené reprezentaci, než je tomu u neurčité formy (*Tento astronaut zmeškal trénink./ Astronaut zmeškal trénink.*).

Stav výzkumu o rozdílu mezi singulárovou a plurálovou formou není jednoznačný. Rothermundovy (1998) výsledky sice nesouhlasí s nastíněnými předpoklady, výsledky jeho studie o plurálových formách však ve srovnání s řadou dalších výzkumů stojí jako výjimka osamoceně. Jsou tedy nutné další výzkumy vlivu variací čísla na pohlavní vztaženost osobní informace. V souvislosti s předpoklady ve vztahu k určitým a neurčitým formám zjistila studie dvojice L. Irmen a A. Köhncke (1996, experiment 1), že kategorie muž je po specifickém maskulinu (např. *Tento zákazník včera zapomněl peníze.*) disponibilní rychleji než po generickém maskulinu (např. *Zákazník se sporožirovým účtem je obsloužen rychleji.*). V této oblasti je potřeba provést další replikace výsledku výzkumu s rozšířením stimulačního materiálu na plurálové formy a na femininum, aby mohly být teoretické předpoklady dále ověřovány.

Závěrečné poznámky

Cílem předkládané práce byla teoretická interpretace německojazyčných výsledků výzkumu reprezentace generic-

kého maskulina. Předpoklad vytvoření situačního nebo mentálního modelu se současným zahrnutím kontextových znalostí nám umožnil srovnání výsledků různých procedur, úkolů a stimulačních variací. Na základě modelů porozumění textu založených na paměti se ukázalo, jakým způsobem vstupují pohlavně vztažené obsahy do situačního modelu. Jako příčiny pohlavně vztažené rezonance byly identifikovány gramatický rod označení osob, jejich pohlavní typičnost, pohlavní typičnost kontextů (s jistým omezením) a rodově shodné členy a zájmena. Teoretické předpoklady reprezentace jednotlivých osob versus skupin nám nadto umožnily prognózu účinku jmenného čísla a určitosti na konkrétnost rolí u protagonistů v implicitním fokusu. Názory na mužskou předpojatost generických maskulin se shodovaly již dříve, nyní je však zřejmé, prostřednictvím jakých procesů mohou genus, ale i další jazykové i mimojazykové procesy jako pohlavní typičnost ovlivňovat reprezentaci osobní informace.

Vzhledem k tomu, že výsledky výzkumu generického maskulina byly do představeného teoretického rámce integrovány post hoc, měly by být nové prognózy odvozovány a empiricky ověřovány. Na nezbytnost testování předpokládaných efektů jmenného čísla a určitosti použitých označení bylo již poukázáno. Další možnosti experimentálního testování se otevírají v oblasti pohlavně vztažených obsahů paměti. Kombinace několika pramenů pohlavně vztažené rezonance stimulačního materiálu měla vést k výraznějším pohlavně vztaženým situačním modelům, než jaké by vznikly pouze u jednoho pramene (např. mužský rod, mužské názvy rolí v mužském kontextu versus mužský rod, neutrální názvy rolí v neutrálním kontextu). Předcházející aktivace typických znaků žen a mužů pomocí primingu měla posílit pohlavně vztaženou rezonanci prostřednictvím pohlavně typických rolí ve srovnání s chybějící preaktivací. To je jen několik příkladů možností, jak otestovat nové hypotézy.

U otázky, jaký efekt má výzvodový charakter procedur na reprezentaci, je nutno podotknout, že se výsledky studií s výzvodovým charakterem a bez něj v zásadě neliší. Studie nevýzvodového charakteru nepřinesly žádné doklady situačních modelů abstrahujících pohlaví. Na základě zde představeného teoretického pozadí to také ani nelze očekávat. Jestli je nutno z vytvořeného mentálního modelu rekonstruovat pohlaví určité osoby nebo upamatování se na pohlavně vztažený textový obsah, nemění to nic na pohlavní vztaženosti modelu, který je ovlivněn na jedné straně obsahovými a formálními znaky stimulačního materiálu, na straně druhé danými obsahy paměti zúčastněných. V obou případech povede silněji pohlavně vztažený model také k silnějšímu vytvoření mužské předpojatosti v odpovědích. Studie s výzvodovým charakterem nemohou ukázat možnou existenci pohlavně abstrahujících reprezentací. Dovolují však formulovat vývody, do jaké míry jsou vytvořené reprezentace slučitelné s mužskou nebo ženskou konkretizací. V případě pohlavně neutrální reprezentace by měly být pro

konkretizace k dispozici obě pohlavní kategorie, a sice ve stejné kvalitě. Jestliže tomu tak není, jeví se zjištění, že se nejedná o neutrální pohlavní reprezentaci, jako oprávněné.

Se zřetelem na všemocnost nezacíleného rezonančního procesu se jeví jako téměř nemožné usilovat o „pohlavně neutrální“ jazyk. V paměti recipujících totiž může existovat nespočetné množství pramenů pohlavně vztažených asociací. Otevírají se nám však možnosti, pokud je to nutné, cíleně ovlivnit pohlavně vztažené reprezentace označených osob. Jako všeobecné pravidlo platí, že ženy, pokud mají být také přítomny, mohou být explicitně uváděny (např. u vyjmenování obojího rodu), a že generická maskulina a (byť v menší míře) nepříznačkové formy gramatického rodu vyvolávají spíše mužské než ženské asociace. Jestliže nehraje pohlaví možných referentů žádnou roli, doporučujeme dávat přednost nepříznačkovým formám gramatického rodu (v češtině je to například – s určitými výhradami – zpodstatnělé přídavné jméno nebo přičestí, vespolečné substantivum, substantiva typu *vedoucí, mluvčí, účetní* apod., JV) před generickým maskulinem, tyto formy mají totiž nižší mužskou předpojatost (Irmen, Roßberg 2004). Vliv typičnosti rolí může být eliminován pomocí zdůraznění gramatického rodu (*električky*) nebo prostřednictvím kontextového odkazu (*The electrician was a cautious woman*, srov. Duffy, Keir 2004). V obecně stereotypně mužském kontextu (jako např. východoevropské lázně; Rothmund, Scheele 2004) je evidentně zapotřebí více než občasněho obojího vyjmenování, aby mohly být vyvolány i ženské asociace. V tomto případě mohou vést k cíli explicitní kontextové odkazy navíc kombinované s negenerickými jazykovými formami (např. *koupající, ženy i muži*). Uvědomění si pohlavně vztažených odkazů v jazyce a jejich vlivu na porozumění jazyku nám tedy umožňuje udržovat si určitou kontrolu nad pohlavně vztaženými obsahy mentálních reprezentací a koneckonců i nad tím, jak bude co pochopeno.

Literatura

- Barton, S. B., Sanford, A. J. 1993. „A case study of anomaly detection: Shallow semantic processing and cohesion establishment.“ *Memory & Cognition*, Vol. 21: 477–487.
- Braun, F., Gottburgsen, A., Sczesny, S., Stahlberg, D. 1998. „Können Geophysiker Frauen sein? Generische Personenbezeichnungen im Deutschen.“ *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, Vol. 26: 265–283.
- Cameron, D. 1985. „What has gender got to do with sex?“ *Language & Communication*, Vol. 5: 19–27.
- Cook, A. E., Halleran, J. G., O'Brian, E. J. 1998. „What is readily available during reading? A memory-based view of text processing.“ *Discourse Processes*, Vol. 26: 109–129.
- Duden Grammatik (Duden sv. 4), 1998. 6. nově přepracované vydání. Mannheim: Dudenverlag.
- Duffy, S. A., Keir, J. A. 2004. „Violating stereotypes: Eye movements and comprehension processes when text conflicts with world knowledge.“ *Memory & Cognition*, Vol. 32: 551–559.
- Engel, U. 1998. *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Groos.
- Gabriel, U., Mellenberger, F. 2004. „Exchanging the generic masculine for gender-balanced formel – the impact of context valence.“ *Swiss Journal of Psychology*, Vol. 63: 273–278.
- Garnham, A. 2001. *Mental models and the interpretation of anaphora*. Hove: Psychology Press.
- Garrod, S. C. 1995. „Distinguishing between explicit and implicit focus during text comprehension.“ Pp. 3–17 in Rickheit, G., Habel, C. (eds.). *Focus and coherence in text comprehension*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Garrod, S. C., Sanford A. J. 1988. „Discourse models as interfaces between language and the spatial world.“ *Journal of Semantics*, Vol. 6: 147–160.
- Gerrig, R. J., McKoon, G. 1998. „The readiness is all: The functionality of memory-based text processing.“ *Discourse Processes*, Vol. 26: 67–86.
- Graesser, A. C., Millis, K., Zwaan, R. A. 1997. „Discourse Comprehension.“ *Annual Review of Psychology*, Vol. 48: 163–189.
- Graesser, A. C., Singer, M., Trabasso, T. 1994. „Constructing inferences during narrative text comprehension.“ *Psychological Review*, Vol. 101: 371–395.
- Heise, E. 2000. „Sind Frauen mitgemeint? Eine empirische Untersuchung zum Verständnis des generischen Maskulinum und seiner Alternativen.“ *Sprache & Kognition*, Vol. 19: 3–13.
- Heise, E. 2003. „Auch einfühlsame Studenten sind Männer: Das generische Maskulinum und die mentale Repräsentation von Personen.“ *Verhaltenstherapie und Psychosoziale Praxis*, Vol. 35: 285–291.
- Hellinger, M. (ed.) 1985. *Sprachwandel und feministische Sprachpolitik: Internationale Perspektiven*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Hellinger, M. 1990. *Kontrastive feministische Linguistik: Mechanismen sprachlicher Diskriminierung im Englischen und Deutschen*. Ismaning: Max Hueber Verlag.
- Irmen, L., Köhncke, A. 1996. „Zur Psychologie des „generischen“ Maskulinums.“ *Sprache & Kognition*, Vol. 15: 152–166.
- Irmen, L., Roßberg, N. 2004. „Gender markedness of language: The impact of grammatical and non-linguistic information on the mental representation of person information.“ *Journal of Language and Social Psychology*, Vol. 23: 272–307.
- Johnson-Laird, P. N. 1982. „Propositional representations, procedural semantics, and mental models.“ Pp. 253–261 in Mehler, J., Walker, E. C. T., Garrett, M. (eds.). *Perspectives on mental representation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Johnson-Laird, P. N. 1987. „The comprehension of discourse and mental models.“ Pp. 253–261 in Nagao, M. (ed.). *Language and artificial intelligence*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers.
- Kalverkämper, H. 1979. „Die Frauen und die Sprache.“ *Linguistische Berichte*, Vol. 62: 55–71.

- Kintsch, W. 1988. „The role of knowledge in discourse comprehension: A construction-integration model.“ *Psychological Review*, Vol. 95: 163–182.
- Kintsch, W., van Dijk, T. A. 1978. „Toward a model of text comprehension and production.“ *Psychological Review*, Vol. 85: 363–394.
- Linderholm, T., Virtue, S., Tzeng, Y. van den Broek, P. 2004. „Fluctuations in the availability of information during reading: Capturing cognitive processes using the landscape model.“ *Discourse Processes*, Vol. 37: 165–186.
- McKoon, G., Ratcliff, R. 1986. „Inferences about predictable events.“ *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, Vol. 12: 82–91.
- McKoon, G., Ratcliff, R. 1992. „Inference during reading.“ *Psychological Review*, Vol. 99: 440–466.
- O'Brien, E. L., Cook, A. E., Peracchi, K. A. 2004. „Updating a situation models: Reply to Zwaan and Madden.“ *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, Vol. 30: 289–291.
- O'Brien, E. L., Rizella, M. L., Albrecht, J. E., Halleran, J. G. 1998. „Updating a situation model: A memory-based text processing view.“ *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, Vol. 24: 1200–1210.
- Pusch, L. F. 1979. „Der Mensch ist ein Gewohnheitstier, doch weiter kommt man ohne ihn.“ *Linguistische Berichte*, Vol. 63: 84–102.
- Pusch, L. F. 1984. „Weibliche Personenbezeichnungen als Ausdruck weiblicher Realitätsdefinition.“ Pp. 257–273 in Kürschner, W., Vogt, R. (eds.). *Sprachtheorie, Pragmatik, Interdisziplinäres*. Tübingen: Niemeyer.
- Rothermund, K. 1998. „Automatische geschlechtsspezifische Assoziationen beim Lesen von Texten mit geschlechtseindeutigen und generisch maskulinen Text-Subjekten.“ *Sprache & Kognition*, Vol. 17: 183–198.
- Rothmund, J., Scheele, B. 2004. „Personenbezeichnungsmodelle auf dem Prüfstand.“ *Zeitschrift für Psychologie*, Vol. 212: 40–54.
- Rummler, U. 1995. „Ärztin oder Arzt? Eine psycholinguistische Untersuchung zum generischen Gebrauch des Maskulinums bei Grundschülerinnen und Grundschulern.“ *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie*, Vol. 51: 173–189.
- Sanford, A. J., Barton, S. B., Moxey, L. M., Paterson, K. 1995. „Cohesion processes, coherence, and anomaly detection.“ Pp. 203–213 in Rickheit, G., Habel, C. (eds.). *Focus and coherence in discourse processing*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Sanford, A. J., Garrod, S. C. 1981. *Understanding written language*. Chichester: Wiley.
- Sanford, A. J., Garrod, S. C. 1998. „The role of scenario mapping in text comprehension.“ *Discourse Processes*, Vol. 26: 159–190.
- Sanford, A. J., Moxey, L. M. 1995. Notes on plural reference and the scenario-mapping principle in comprehension. Pp. 18–34 in Rickheit, G., Habel, C. (eds.). *Focus and coherence in discourse comprehension*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Sanford, A. J., Moxey, L. M. 1999. „What are mental models made of?“ Pp. 57–76 in Rickheit, G., Habel, C. (eds.). *Mental models in discourse processing and reasoning*. Amsterdam: Elsevier.
- Scheele, B., Gauler, E. 1993. „Wählen Wissenschaftler ihre Probleme anders aus als WissenschaftlerInnen? Das Genus-Sexus-Problem als paradigmatischer Fall der linguistischen Relativitätsthese.“ *Sprache & Kognition*, Vol. 12: 59–72.
- Scheele, B., Rothmund, J. 2001. „Sprache als Sozialität: Linguistische Relativität und das Genus-Sexus-Problem.“ Pp. 77–129 in Groeben, N. (ed.). *Zur Programmatik einer sozialwissenschaftlichen Psychologie*. Münster: Aschendorf.
- Stahlberg, D., Sczesny, S. 2001. „Effekte des generischen Maskulinums und alternativer Sprachformen auf den gedanklichen Einbezug von Frauen.“ *Psychologische Rundschau*, Vol. 52: 131–140.
- Trömel-Plötz, S. 1978. „Linguistik und Frauensprache.“ *Linguistische Berichte*, Vol. 57: 59–68.
- van den Broek, P., Gustafson, M. 1999. „Comprehension and memory for texts: Three generations of reading research.“ Pp. 15–34 in Goldman, S. R., Graesser, A. C., van den Broek, P. (eds.). *Narrative comprehension, causality, and coherence. Essays of honor of Tom Trabasso*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- van den Broek, P., Risden, K., Fletcher, C. R., Thurlow, R. 1996. „A „landscape“ view of reading: Fluctuating patterns of activation and the construction of a stable memory representation.“ Pp. 165–187 in Britton, B. K., Graesser, A. C. (eds.). *Models of understanding text*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- van den Broek, P., Young, M., Tzeng, Y., Linderholm, T. 1999. „The Landscape model of reading: Inferences and the online construction of memory representation.“ Pp. 71–98 in van Oostendorp, H., Goldman, S. R. (eds.). *The construction of mental representations during reading*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- van Dijk, T. A., Kintsch, W. 1983. *Strategie of discourse comprehension*. New York: Academia Press.
- Zwaan, R. A., Radvansky, G. A. 1998. „Situation models in language comprehension and memory.“ *Psychological Bulletin*, Vol. 123: 162–185.

Korespondenci zasílejte na adresu: lisa.irmen@psychologie.uni-heidelberg.de.

Poznámky

1 Přeloženo z německého originálu Irmén, L., Linner, U. 2005. „Die Repräsentation generisch maskuliner Personenbezeichnungen: Eine theoretische Integration bisheriger Befunde.“ *Zeitschrift für Psychologie*, Vol. 213, No. 3: 167–175. Here appearing by permission of © L. Irmén, U. Linner and © Hogrefe Verlag, Göttingen, 2005. Překlad © Barbora Schnelle

(BS), 2010. Odbornou redakci a konzultaci překladu provedla Jana Valdřová (JV).

2 Předkládaná práce se zabývá pouze německojazyčnými studii. Dále formulovaný reprezentační model je však bez obtíží přenosný i do dalších jazyků.

3 Tvar je možný pouze v němčině, např. *NachbarInnen*, velké písmeno I uprostřed slova má sugerovat femininní i maskulinní tvar v jednom slově, čeština se této formě jmenování obou pohlaví přibližuje tvarem s lomítkem, pozn. BS.

4 Studie 1 a 3 výzkumné řady Stahlberg a Sczesny (2001) pravděpodobně nespádají do této skupiny. V jejich případě nebyla generická maskulina integrována do větných nebo textových kontextů, nýbrž do otázek po oblíbeném malíři, slavné osobnosti atd. Tím se nalezený efekt vysvětluje aktivací samotného označení osob (*oblíbený malíř, románový hrdina* atd.).

5 Jako příklad uveďme minimalistický přístup dvojice G, McKoon a R. Ratcliff (1992), jakož i konstruktivistický přístup autorského kolektivu Graesser, Singer a Trabasso (1994). Svým způsobem minimální konsenzus představuje fakt, že úsudky o zachování lokální koherence textu vznikají automaticky, přičemž jejich obzvláště důležitou součástí jsou kauzální a referenční odkazy (Linderholm et al. 2004; van den Broek et al. 1996).

6 Tyto části paměti jsou dynamické, protože mění své obsahy v souladu s nově dodávanými jazykovými vklady. Jako statické části paměti fungují epizodická paměť dosavadních textových obsahů a sémantická paměť spojená se znalostmi světa určité osoby.

7 Při explicitním zdůraznění pohlaví v textu, např. prostřednictvím formálně výrazného užití velkého písmena I (v němčině např. *StudentInnen*) je možné, že je pak token toho či onoho protagonisty přiřazen v explicitním fokusu k pohlavnímu atributu (zde *ženskému*). Podle studie dvojice Sanford a Garrod (1981) jsou vlastnosti protagonistů, které jsou sice v textu uvedeny, ale nejsou interpretovány prostřednictvím scénáře, přiřazeny vždy k příslušnému tokenu (např. ve větě *She was served by a handsome Italian waiter* jsou po předcházející aktivaci popisu restaurace přiřazeny k tokenu *waiter* atributy *handsome* a *is Italien*, neboť tyto atributy nejsou ve scénáři automaticky obsaženy; viz s. 179f). To neznámá, že se pohlaví tímto způsobem všeobecně přiřazuje k protagonistům (to je nemožné již z důvodu omezené kapacity explicitního fokusu, který je součástí pracovní paměti), děje se to pouze při mimořádných upozorněních v textu, která přesahují obvyklé označení gramatického rodu.

8 V němčině je tvar plurálu *Studierende* pro oba rody stejný; v češtině vyžaduje maskulinní flexi závislých větných členů, používá-li se genericky: „*Někteří studující navštívili...*“ (Pozn. JV)

9 Proč měly testované osoby tendenci nahlížet na východoevropské lázně jako „mužštější“ než severoněmecké, nebylo předmětem zjišťování. (Pozn. JV z konzultace s L. Irmen)

10 Např.: Tyto televizní noviny se líbí divákům. Na straně s přehledem vidí všechny programy pohromadě. Tady mohou okamžitě najít svůj oblíbený pořad (Rothermund 1998: 197).

11 V němčině existuje člen určitý a neurčitý, pozn. BS.

GENDER V JAZYCE

A KULTURA VEŘEJNÉHO PROJEVU / JANA VALDŘOVÁ

Genderovělingvistický výzkum: odezvy v české lingvistice

Genderová nebo také *feministická* lingvistika (*gender linguistics, feminist linguistics*, u nás etablovaná pod názvem *genderová lingvistika*) patří k jazykovědným disciplínám, které zkoumají efekty užívání jazyka z hlediska jejich vlivu na sociální rozvrstvení společnosti. Oba názvy označují vědní obor soustředěný na jazykové nástroje utváření sociálních konstruktů ženství a mužství a s nimi související procesy legitimizace a reprodukce hierarchií pohlaví skrze mluvní jednání. Termín *feministická lingvistika* preferují bádající, jež si přejí explicitně vyjádřit, že sledují feministické, tj. proženské jazykové cíle, o nichž bude pojednáno níže ve zprávě o textu *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*.

Aplikace genderu v lingvistice umožňuje sledovat mocenské aspekty mluvní interakce, bez jejichž rozpoznání by so-

ciolinguistická či pragmalinguistická analýza nebyla komplexní nebo by byly výsledky výzkumů dokonce hrubě zkresleny. Článek *Reprezentace genericky maskulinních názvů osob* Lisy Irmen a Ute Linner v tomto čísle referuje o provádění výzkumů pragmatických efektů používání generického maskulina v německy píšící jazykovědě od počátku 90. let minulého století. Různými metodami bylo opakovaně zjištěno, že není-li specifikováno pohlaví a pokud jsou ženy „zahrnovány“ pod mužský jazykový tvar (např. *studenti, vědci* apod.), navozuje tento způsob označování osob představu muže. Logickým opatřením ve prospěch jazykového zviditelnění žen je prosazování alternativních postupů, jež si nekladou za cíl odstranit maskulinum z textů, nýbrž lépe a cíleně využívat celého rejstříku jazykových prostředků, jež jazyk nabízí.

Na genderový výzkum jazyka se také u nás obrací stále více pozornosti a rovněž vzrůstá zájem veřejnosti o genderově vy-